

© Нестеренко О. П., 2011

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

ЙОЗЕФ ШУМПЕТЕР І АВСТРІЙСЬКА ТРАДИЦІЯ: АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ

Виявлено елементи спорідненості та розбіжностей наукових поглядів Й. Шумпетера та Л. фон Мізеса відносно економічного розвитку, статичної й динамічної економічної системи. Проаналізовано деякі аспекти методології обох учених і їх відношення до теоретичної моделі й практики реалізації соціалізму. Указано на продовження австрійської традиції економічних досліджень Л. фон Мізесом і революційність окремих теоретичних узагальнень Й. Шумпетера, хоча деякі з них не полишають русла австрійської традиції.

Ключові слова: австрійська традиція, інноваційно-еволюційна теорія економічного розвитку, економічна динаміка, австрійський неолібералізм

Постановка проблеми. Творча спадщина Й. Шумпетера вирізняється багатогранністю й значною широтою охоплення економічних проблем, зокрема тих, на які інші науковці воліли не звертати увагу. Це стосується питань руху, розвитку економіки, "творчого руйнування" основ економічної системи, ролі підприємця-новатора у цьому процесі та ін. З іншого боку, науковий доробок австрійського економіста Шумпетера заслуговує на розгляд з позицій однієї зі своїх першооснов - австрійської економічної теорії.

Значення австрійської суб'єктивно-психологічної школи, започаткованої К. Менгером, не зводиться тільки до ролі першого осередку маржиналізму в Європі, як інколи висвітлюється в науковій літературі. Методологічні принципи австрійської школи були ширшими за методологію сформованої на її основі неокласичної теорії, яка тепер вважається науковою ортодоксією. Австрійська школа мала кілька періодів творчого злету - у 1880-х та 1920-х рр. у межах власної країни [1, р. 37-43], а в післявоєнний період, особливо з 1970-х рр. - поза межами Австрії, передусім у США. Національно-географічна визначеність школи з 1930-х рр. зникла, проте економічна наука одержала ідейно-теоретичну визначеність під назвою "австрійська традиція" економічного аналізу. Уособленням австрійської традиції в сучасній економічній теорії, поруч з багатьма іншими дослідниками, є відомий неоліберал Л. фон Мізес.

Шумпетер і Мізес були безпосередніми учнями Ф. фон Візера та О. фон Бем-Баверка, членами наукового семінару останнього і в цьому сенсі носіями ідей австрійської школи, які, однак, по-різному реалізувалися у їх науковому баченні й творчому доробку, що й становить об'єкт наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання творчої спадщини Й. Шумпетера та сучасної теорії економічної динаміки розкрито у працях Ю. Бажала, С. Вінтера, П. Леоненка, П. Нікіфорова, Р. Нельсона, А. Чухна та інших учених. Здобутки австрійської школи та австрійського неолібералізму досліджують зарубіжні та вітчизняні вчені: В. Автономов, О. Ананьїн, В. Базилевич, Н. Беррі, М. Блауг, В. Геєць, Р. Капелюшников, У. Мякі, У. де Сото.

Метою статті є здійснення компаративістського аналізу основних положень економічних вчень Шумпетера та Мізеса з метою виявлення спільних рис і розбіжностей їх економічних поглядів та з'ясування спільного і відмінного в реалізації ідейно-теоретичних настанов австрійської школи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Економічний розвиток: статика і динаміка.

Шумпетер був практично єдиним економістом у ХХ ст. (окрім М. Кондратьєва і представників еволюційної економічної теорії 1980-х рр. [2]), який дослідив економічну систему не лише з позицій рівноваги (статичної), але й розвитку (динамічної). Реальний економічний розвиток є процесом суперечливого поєднання чинників, що встановлюють і підривають ринкову рівновагу. Внаслідок застосування відкриттів і нововведень система віддаляється від рівноважного стану, щоб надалі знову рухатися до рівноваги на якісно новому рівні технічної бази. Старі продукти і попередні форми організації витісняються, поступаються місцем новим виробничим комбінаціям, провокуючи процес "творчого руйнування". Формується новий стан економіки, до якого пристосовуються фірми, а розвиток економіки в цілому набуває циклічного характеру.

"Теорія економічного розвитку" (1911)

служувала, за зізнанням самого Шумпетера, концентрованим виразом його ідей, надавши виклад оригінальної концепції економічної динаміки й феномену підприємництва. Нерівномірність, переривчастість, дискретність потоку нововведень як процесу виникнення, розвитку і подальшого відмирання нових форм визначає внутрішню логіку капіталістичної економіки. Постановка і розв'язання проблем динамічного розвитку ринкової системи, вивчення факторів, що забезпечують прогрес і зростання економіки, суттєво відрізняють теорію Шумпетера від представників усіх відомих економічних шкіл. Учений вважає, що пояснення економічного розвитку можливе через вивчення законів економічної динаміки, а тому використання тільки неокласичного аналітичного апарату недостатнє.

Новаторська діяльність підприємців відіграє вирішальну роль в економічній динаміці. Підприємництво вимагає активної діяльності задля подолання труднощів і перемоги над суперниками. Прагнення до нововведень, віра у власні сили, вміння ризикувати, відчуття власної незалежності - якості, що характеризують шумпетерівського підприємця. Підприємець не є втіленням неокласичної моделі "економічної людини", яка скрупульозно підраховує витрати і результати власних дій, ним рухає жага діяльності і воля до перемоги.

Відомий російський дослідник економічної думки Автономов так визначив особливості економічного вчення Шумпетера: "Протягом більше чотирьох десятиріч творчої діяльності його бачення... практично не змінилося. У центрі його уваги була внутрішня логіка капіталістичної економіки, під якою він розумів не смітівсько-вальрасівську логіку гармонійного поєднання особистих інтересів, а діалектичну логіку творчого руйнування, що пояснює не статику, а динаміку капіталістичної ринкової системи, сутністю якої, за Шумпетером, є зміна, еволюція, нерівновага, "творче руйнування" [3, с. 24].

На різних рівнях теоретичного аналізу, з відмітною аргументацією, Шумпетер і Мізес доводили недосконалість неокласичної теорії економічної рівноваги. Оптимальна алокація обмежених ресурсів - важливе завдання економічної науки, проте воно не єдине; більше того, хвилеподібний рух і "зсуви" економічної системи потребують постійного коригування алокації ресурсів. За Шумпетером, "...з фактами узгоджується лише та концепція, згідно з якою нові комбінації виникають, як правило, поряд зі старими, а не та, за якою старі комбінації трансформуються й автоматично перетворюються на нові". За другої передумови, підкреслює Шумпетер, залишається можливим

пояснення деяких економічних явищ, проте "підприємницький дохід, відсоток, кризи, чергування підйомів і спадів... залишаються без пояснення" [4, с. 1080].

Згідно з поглядами Мізеса, неокласичне припущення досконалої інформації передбачає висновки про непотрібність активних особистостей, які координують інформацію і знання. Тому в ортодоксальній теорії рівноваги немає місця підприємству. Підприємництво вчений розглядав як економічну творчість, адже тільки породжувана ним інформація уможливорює здійснення економічного розрахунку та свідомого вибору з наявних альтернатив [5, р. 55].

Об'єктом критики як Шумпетера, так і Мізеса стала обмеженість неокласичної теорії статичним підходом до досліджуваних явищ. Мізес указував, що традиційна мікроекономіка переважно є теорією порівняльної статистики, аналізує лише кінцевий рівноважний стан, не враховує фактор часу. Він наголошував, що неокласична теорія зазвичай описує стан ринкової рівноваги, за якої взаємоузгодження інтересів економічних суб'єктів вже відбулося, тоді як справжнє питання, що потребує розв'язання, стосується змісту і сутності процесу, який породжує таке взаємоузгодження інтересів.

Шумпетер вважав статичний і динамічний аналіз елементами інструментарію економічної теорії, а не станами економічної системи. На його думку, статична теорія ближче до чистої логіки економічних величин, і тому передбачає значно вищий рівень абстракції, тоді як динамічна більш наближена до економічної реальності. Стаціонарні та еволюційні стани можуть бути проаналізовані за допомогою статичного та динамічного методів. Еволюційний стан можна аналізувати через статичні зв'язки, що існували до того, як у системі відбулися відхилення, і після того, як вона "поглинула" їх, тому його можна описати послідовністю статичних моделей (т. зв. порівняльна статика). Стаціонарний стан у будь-який момент залежить від того, що відбувалося з ним у попередні періоди, тому він може бути описаний динамічною моделлю.

Аспекти методології. Перша стаття Шумпетера "Про математичний метод теоретичної економіки" (1906) і перша велика праця "Сутність і основний зміст теоретичної політичної економіки" (1908) присвячені методології економічних досліджень й аналізу маржиналізму. Вони ознаменували виклик австрійській школі, адже їх автор указав на обмеженість інструментів аналізу австрійців. Шумпетер вважав перспективним застосування математики в економіці, вдався до популяризації моделі загальної рівноваги Вальраса серед німецьких і

австрійських економістів. Він адаптував вальрасівську теорію до умов країн, де беззастережно домінували суб'єктивна (Австрія) й історична (Німеччина) традиції, виклавши зміст загальної рівноваги без використання громіздких формул. Талановитий учень австрійської школи став носієм конкуруючої традиції, а публікація означених праць була сприйнята вороже й науковцями Відня, і представниками німецької нової історичної школи.

Захоплюючись логічністю викладу економічних ідей в "Елементах чистої політичної економії", Шумпетер писав: "...найвеличнішим з усіх економістів є Вальрас. Його теорія економічної рівноваги поєднує в собі "революційну" креативність і класичний синтез, це єдина праця з написаних економістами, що заслуговує на порівняння з досягненнями теоретичної фізики" [6, с. 1090]. Суперечливе ставлення Шумпетера до неокласичної економічної теорії, на нашу думку, виявилось в тому, що частково- і загальнорівноважний аналіз, домінуючі в неокласиці, викликали схвальну оцінку вченого, проте ніяк не були інтегровані до його власної теорії економічного розвитку.

На думку Мізеса та його прихильників, найбільш очевидна спроба об'єктивізації економічних відносин якраз і була здійснена теорією загальної рівноваги, яка є математичною демонстрацією бездоганно скоординованої економічної діяльності, не залишає можливостей для одержання прибутку, здійснення підприємництва і функціонування інституцій, що дозволяють індивідам стихійно пристосовуватися до невизначеності умов [7, с. 87].

Як відомо, австрійська школа, використовуючи суб'єктивний підхід і враховуючи психологію в економічних дослідженнях, заклала підґрунтя методологічного індивідуалізму. К. Менгер уперше обґрунтував цей методологічний підхід, назвавши його "компаративним" (або атомістичним) методом, а автором терміна "методологічний індивідуалізм" став Шумпетер у праці 1908 року. Останній розумів його як необхідність будь-яке економічне дослідження розпочинати з вивчення поведінки окремих індивідів.

У творчості Мізеса методологічний індивідуалізм набув значно більшої ваги, ставши першоосновою нового відгалуження наукового знання - прaksiології як інтегрованої науки про людську діяльність, про загальну логіку будь-яких раціональних дій. Підхід Мізеса, заснований на реалістичному відтворенні умов економічної діяльності, підкреслює, що кожна людина є унікальною інформаційно-ціннісною системою, яка по-різному оцінює на перший погляд однакові

навколишні явища, по-різному реагує на одні й ті ж подразники зовнішнього світу, по-різному розуміє одні й ті ж явища в різні моменти часу і навіть по-різному сприймає деякі абстрактні поняття. Цілі та засоби, вибрані й застосовувані індивідами, залежать від їх особистісних характеристик, які є відбиттям вроджених якостей, успадкованого досвіду попередніх поколінь та набутих ознак, які є наслідком життєвої практики.

Науки про людську діяльність, указував Мізес, використовують "дві різні пізнавальні процедури: концептуалізацію (conception) і розуміння-інтерпретацію (understanding). Концептуалізація - розумовий інструмент прaksiології; розуміння - специфічний засіб історії. Прaksiологічне пізнання є поняттєвим... Це пізнання універсальї і категорій. Історичне пізнання апелює до того, що є унікальним та індивідуальним у кожній події..." [8, с. 52].

Ставлення до соціалізму Праці Мізеса "Господарський розрахунок у соціалістичній економіці" (1920) та "Соціалізм: економічний і соціологічний аналіз" (1922) поклали початок багаторічній міжнародній науковій дискусії та формуванню західної економічної теорії соціалізму. Очолювана ним група ліберально налаштованих економістів, прихильників "логічної й практичної нездійсненності соціалізму", розвивала тезу про неможливість раціонального використання ресурсів і ефективного господарювання в умовах соціалізму.

Мізес характеризував соціалізм як "систему запланованого хаосу", де знищена економічна раціональність. Соціалістична система пов'язана з безмежним марнотратством ресурсів через відсутність їх ринкової оцінки, адже централізований розподіл факторів виробництва сприяє довільному формуванню їх вартості. Соціалізм провокує господарську безініціативність внаслідок значної бюрократизації прийняття рішень і звітності. Зворотний вплив споживачів на структуру виробництва в умовах централізованого встановлення цін на споживчі товари відсутній. І, головне, соціалістична система не сприймає технічний прогрес, не володіє механізмами та стимулами для впровадження інновацій, а тому не у змозі забезпечувати довгострокове економічне зростання й підвищення рівня добробуту населення.

Група опонентів Мізеса, переважно представники неокласичної(!) теорії В. Парето, Е. Бароне, А. Лернер, обґрунтовували життєздатність ринкового соціалізму під проводом польського соціаліста(!) О. Ланге. В умовах ліквідації приватного управління засобами виробництва, ринкових цін і конкуренції вони

доводили можливість організації господарювання так, щоб імітувати вказані ознаки й досягати оптимізації. Мізес вважав, що такий підхід є ілюстрацією методологічних помилок економістів-математиків, які впливають з аналізу рівноважної ситуації й ігнорують процеси прийняття індивідуальних рішень. З позицій сучасності парадоксальним виглядає той факт, що побічним продуктом неокласичної моделі загальної рівноваги стала теорія планової економіки.

Шумпетер виходив з того, що Парето і Бароне розв'язали проблему економічного розрахунку за соціалізму, і прийняття раціональних рішень, що максимізують переваги, можливе. Хайск висловив думку, що причинами такої впевненості були хибні уявлення Шумпетера про суть дискусії та його надмірна повага до математичного аналізу [9, с. 239-251], але недостатнє володіння ним (Шумпетер самостійно опанував основи математичного аналізу, заохочував до використання математичних методів, був серед засновників Економетричного товариства, але жодного разу не використав математику ani як метод дослідження, ani як ілюстрацію до висновків у власних працях).

Про реальний соціалізм у Радянському Союзі вчений висловлювався як про передчасну і спотворену форму соціалізму, що в цілому успішно виконує економічні завдання, проте переважно насильницькими методами. Політичне й економічне протистояння двох систем і порівняно швидке руйнування системи соціалістичного господарства довели справедливність двоїстого ставлення Шумпетера до соціалістичної економіки як до потенційно ефективної, але такої, що не в змозі реалізувати ефективність через ослаблення стимулів до інновацій в умовах економічної та політичної несвободи й державного тиску.

Теза Шумпетера про самознищення капіталізму від власних соціально-економічних досягнень пройшла випробовування часом, адже економіка провідних країн світу на сьогодні є соціалізованим економічним устроєм, заснованим на компромісних соціально-економічних засадах. Вчений зазначав, що нестабільність капіталізму криється в інституційних чинниках: капіталізм поступово знищує ослаблення соціальної ролі підприємця-новатора і зникнення суспільних верств, що його охороняють, насамперед середнього класу.

Висновок Шумпетера про історичну обмеженість і приреченість капіталізму суперечить висновкам неоліберальної теорії Мізеса. Ставлення до соціалізму з боку Мізеса не зазнало жодних змін: і на початку своєї наукової

кар'єри, і в кінці творчого шляху він був радикальним противником соціалістичної системи. Він розкрив ще одну проблему соціалізму - формування нового типу економічних суб'єктів, не схильних до підприємництва та ризику, які у власній діяльності керуються виключно директивами і вказівками центральних органів управління. Мізес виходив з того, що економічна поведінка повинна ґрунтуватися на індивідуальних економічних розрахунках цін, витрат, доходів. Такі розрахунки можуть бути здійснені тільки в умовах ринку, тому вчений передбачав близьку загибель соціалізму. Його прогноз збувся - у 1990 рр. це стало очевидним.

Шумпетер ще до реального формування соціалістичної альтернативи, у 1911 р. також указував на існування проблеми стимулювання і вмотивованості діяльності підприємців: "...детальне вивчення нескінченного різноманіття реальних мотивів, що діють в економіці, з погляду як їх практичної важливості для поведінки підприємця нашого типу, так і можливостей "консервації" цих моментів за інших обставин, а ймовірно, і за інших стимулів, є фундаментальним питанням "планової економіки" і соціалізму..." [3, с. 167].

Мізес неодноразово вказував на несумісність ринкової економіки з соціалістичною, вважав функціонування змішаної системи неможливим, закликаючи зробити вибір між капіталізмом і соціалізмом на користь першого. Проте реальний стан післявоєнної західної економіки у праці "Запланований хаос" (1947) він охарактеризував так: "Хоча капіталізм є економічною базою сучасної Західної цивілізації, політика всіх західних країн спрямовується явно антикапіталістичними ідеями. Мета всіх різновидів інтервенціонізму полягає не у збереженні капіталізму, а в заміщенні його змішаною економікою..." [10, с. 108]. Цей висновок австрійського неоліберала тісно корелює з положеннями останньої статті Шумпетера "Рух до соціалізму" (1950), завершеної у переддень смерті. Шумпетер зазначав, що тенденцію до соціалізму можна ототожнити з підпорядкуванням приватної промисловості і торгівлі державі. На його переконання, існуюча економічна система віддалилася від принципів конкурентного капіталізму через використання стабілізаційної й антициклічної політики, перерозподіл доходів, регулювання цін і ринку цінних паперів тощо.

Висновки. Вчення Шумпетера та Мізеса є неортодоксальними, оскільки демонструють відмову від неокласичної порівняльної статистики, від умовної моделі досконалої конкуренції, що веде до рівноваги і знищує прибуток, на користь динамічного підходу. Здійснене зіставлення економічних поглядів двох видатних австрійців

дозволяє зробити висновок про революційність ідей у галузі економічної динаміки Шумпетера та праксеології Мізеса. Неоліберальні погляди Мізеса більшою мірою є продовженням і розвитком австрійської традиції економічних досліджень, тоді як перевагами шумпетерівської теорії, що виходять за межі австрійської традиції, є синтез абстрактно-теоретичного й конкретно-історичного аналізу, поєднання економічного й соціологічного знання. Проблеми економічного зростання, докорінних структурних перебудов, перманентних світових кризових явищ посприяли відродженню інтереса до інноваційно-еволюційної динамічної теорії Шумпетера і неоліберальної австрійської теорії, що враховує глобальну невизначеність, психологічні мотиви поведінки, суб'єктивне начало усіх соціально-економічних процесів.

Щодо перспектив подальших наукових досліджень, то особливої уваги потребує вивчення таких елементів економічних учень Шумпетера та Мізеса в контексті австрійської традиції: ролі підприємництва в економічному житті, механізмів функціонування ринкової економічної системи та її інституційних особливостей, динамічної концепції ринкового процесу, "антикапіталістичної ментальності" та "войовничого інтелекту", ставлення до історії та історичних досліджень в економіці, питання економічних циклів і криз тощо.

Список літератури

1. Mises L. von. The Historical Setting of the Austrian School of Economics. New Rochelle, 1969.
2. Нельсон Р.Р., Уинтер С. Дж. Эволюционная теория экономических изменений / Пер. с англ. - М.: Дело, 2002. - 536 с.
3. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер. - М.: Эксмо, 2007. - 864 с.
4. Історія економічних учень: : Хрестоматія : Навч. посіб. / За ред. В. Д. Базилевича. - К.: Знання, 2011. - 1198 с.
5. Austrian Economics: Tensions and New Directions / Ed. by B. Caldwell, S. Boehm. Boston: Kluwer, 1992.
6. Шумпетер Й.А. История экономического анализа: В 3-х т. / Пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. - СПб.: Экономическая школа, 2004. - Т. 3. - X+678 с.
7. Берри Н. Норман. Австрийская экономическая школа: расхождения с ортодоксией // Панорама экономической мысли конца XX столетия / Под ред. Д. Гринэуэя, М. Блини, И. Стюарта: В 2-х т.: Пер. с англ. под ред. В.С. Автономова. - СПб.: Экон. шк., 2002.- Т. 1. - С. 81-105.
8. Мизес Л. фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / пер. с 3-го испр. англ. изд. А.В. Куряева. - Челябинск: Социум, 2005. - 878 с.
9. Уэрто де Сото Х. Социализм, экономический расчет и предпринимательская функция / Пер. с англ. В. Кошкина под ред. А. Куряева. - М., Челябинск: ИРИСЭН, Социум, 2008. - 488 с.
10. Мизес Л. фон. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность: Пер. с англ. - М.: "Дело", 1993. - 240 с.

**ЙОЗЕФ ШУМПЕТЕР И АВСТРИЙСКАЯ ТРАДИЦИЯ:
АСПЕКТЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ**

Выявлены элементы сходства и различий научных взглядов Й. Шумпетера и Л. фон Мизеса относительно экономического развития, статике и динамике экономической системы. Проанализированы некоторые аспекты методологии ученых и их отношение к теоретической модели и практике реализации социализма. Указано на продолжение австрийской традиции экономических исследований Л. фон Мизесом и революционность отдельных теоретических обобщений Й. Шумпетера, хотя некоторые из них остаются в русле австрийской традиции.

Ключевые слова: австрийская традиция, инновационно-эволюционная теория экономического развития, экономическая динамика, австрийский неолиберализм

Summary

Olena Nesterenko

**JOSEPH SCHUMPETER AND THE AUSTRIAN TRADITION:
ASPECTS OF INTERACTION**

Similarities and differences of scientific views of J. Schumpeter and L. von Mises have been identified in respect of interpretations of economic development, statics and dynamics of the economic system. Some methodology aspects and their relation to the theoretical model and the practice of realization of socialism have been analyzed for both scientists. It has been indicated on a continuation of the Austrian tradition of economic research L. von Mises and the revolutionary spirit of the individual theoretical generalizations J. Schumpeter. Although some of them follow Austrian tradition.

Keywords: the Austrian tradition, evolutionary theory of economic development, economic dynamics, the Austrian neo-liberalism